

Podstawy psychologii środowiskowej

Krzysztof Skoczko

*Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie, Wydział Nauk Społecznych
krisbukowa@gmail.com*

Słowa kluczowe: środowisko, psychologia środowiskowa, architektura, człowiek

Streszczenie: Artykuł dotyczy przedstawienia podstawowych zasad psychologii środowiskowej oraz tego, w jaki sposób możemy ją dziś wykorzystać. Praca ta jest swoistym wstępem do niezwykle obszernej subdyscypliny psychologii, opisując jej korzenie oraz odnosząc się jednocześnie do świata, który rozpoznawany jest przez współczesne społeczeństwo. Szczególną uwagę zwraca na środowiskowe otoczenie człowieka i sposoby, w jakie ono ingeruje w codzienne życie; przedstawiając realne przykłady, ze szczególnym uwzględnieniem formacji architektonicznych.

Wprowadzenie

Psychologia środowiskowa jako odrębna i uznana dziedzina psychologii powstała stosunkowo niedawno. Skupia się ona na relacjach między ludźmi a miejscami i środowiskiem. Psychologia środowiskowa zajmuje się problemami społecznymi w relacji do fizycznego środowiska życia człowieka. Huppman (2003) i Sanders (2004) omawiali wpływ, jaki otoczenie człowieka może mieć na jego zachowanie i postawy.

W dobie potęgujących się problemów dzisiejszego świata psychologia jako nauka nie skupia się na wewnętrznych reakcjach i przemianach człowieka. Dziś zajmuje się również otoczeniem zewnętrznym, które może być rozumiane jako ogół bodźców stymulujących organizm, ale także jako zbiór informacji odbieranych przez ludzi i kształtujących ich zachowanie. Dziś psychologia ma na celu rozwiązywanie problemów codziennego życia człowieka, takich jak: zdrowie, praca, edukacja czy wypoczynek. Ma też ścisły związek z problemami wynikającymi ze środowiska i otoczenia.

Psychologia środowiskowa łączy wiedzę ze wszystkich działów i dziedzin psychologii jako podstawowej nauki. W rzeczywistości środowisko w psychologii jest aktywnym pośrednikiem procesów społecznych oraz głównym odniesieniem praktycznych działań psychologicznych (Bańka, 2002).

Rys historyczny

Spencer i Gee (2009) przypuszczają, że pierwszy i stosunkowo wczesny eksperyment z zakresu psychologii środowiskowej został przeprowadzony w 1972 roku przez Marco Polo. Pol (2006) pisze, iż podróżnik zwiedzał królestwa Azji Zachodniej i zauważył, że mieszkańcy państwa Kermanu byli „dobrzy, pokorni, pomocni i pokojowo nastawieni, podczas gdy ich bezpośredni sąsiedzi w Persji byli źli, zdradzieccy i morderczy”. Król Kermanu, szukając przyczyn tego zjawiska, zwrócił się do swoich mędrców z zapytaniem, co może być tego powodem. Stwierdzono, że przyczyna leży w glebie. Ta odpowiedź nie usatysfakcjonowała króla. Postanowił on przeprowadzić eksperyment. Mieszkańcy sąsiedniego Isfahanu byli postrzegani jako ludzie niegodziwi i twardej natury. Król kazał więc sprowadzić stamtąd pewną ilość ziemi. Posypał nią podłogi w swojej sali bankietowej, a następnie przykrył dywanami. Gdy rozpoczęła się uczta, jego goście zaczęli zachowywać się zupełnie inaczej: obrażali się wzajemnie, kłócili się, inicjowali bójki, a nawet ranili siebie nawzajem. Król ostatecznie zdecydował, że odpowiedź naprawdę leży w ziemi (Spencer, Gee, 2009, Pol, 2006).

Powyższy przykład może świadczyć, iż relacja między miejscem a osobą nie ogranicza się do jednej drogi. W psychologii środowiskowej często cytuje się Churchilla, aby zilustrować, jak relacja ludzie–miejsce może być transakcją: „To my kształtujemy nasze budynki, a potem nasze budynki kształtują nas” (Churchill, 1943). Sławny premier brytyjski przekonywał, że zbombardowana sala obrad Izby Gmin powinna zostać odbudowana w swojej tradycyjnej, zatłoczonej, opozycyjnej formie. Był przeciwny „daniu każdemu posłowi biurka, przy którym mógłby siedzieć, i pokrywy, którą mógłby uderzać” (Churchill, 1943). Tłumaczył, że przez większość czasu Izba byłaby pusta, podczas gdy w krytycznych głosowaniach i momentach wypełniłaby się ponad miarę, a posłowie wylaliby się na korytarze: jego zdaniem odpowiednie „poczucie tłoku i pilności” (Churchill, 1943).

Przez większą część istnienia psychologia środowiskowa koncentrowała się bardziej na swoim aspekcie zachowań środowiskowych niż na postawach środowiskowych. Psychologia środowiskowa jest uznawana za dziedzinę psychologii od końca lat 60. XX wieku, a zatem jest stosunkowo „nową” dziedziną psychologii. Pol (2006) twierdzi, że Hellpach był jednym z pierwszych badaczy, którzy wprowadzili termin „psychologia środowiskowa” w pierwszej połowie XX wieku. Badał wpływ różnych bodźców środowiskowych, takich jak kolor i forma, słońce i księżyc, oraz środowiska ekstremalne na działania człowieka. W późniejszych pracach badał również

zjawiska miejskie, takie jak zatłoczenie i nadmierna stymulacja, a w swoich badaniach wyróżniał różne rodzaje środowisk, np. naturalne, społeczne i historyczno-kulturowe (Huppmann, Gernot, 2004).

Ostatnio zaś psychologowie zwrócili szczególną uwagę na potrzebę „zazielenienia” psychologii pod hasłem „psychologii ochrony przyrody” (Saunders, Myers, 2003). Wskazuje to na dążenie niektórych psychologów do wykorzystania swojego wykształcenia, narzędzi i perspektywy, aby przyczynić się do uczynienia społeczeństwa bardziej zrównoważonym ekologicznie. Nie jest to dyscyplina czy subdyscyplina, ale termin, który wyznacza punkt centralny dla współpracy, badań i działań zewnętrznych.

Tematy badań z zakresu psychologii środowiskowej

Dostępna literatura podaje listę aktualnych tematów, którymi zajmują się psychologowie środowiskowi:

- ekologiczne konsekwencje działań człowieka,
- zrównoważony rozwój i zmiany klimatyczne,
- psychologiczne aspekty zarządzania zasobami,
- psychologiczne i behawioralne aspekty ludzi i przyrody,
- przywiązanie do miejsca i tożsamość miejsca,
- ryzyko i zagrożenia środowiskowe: percepcja, zachowanie i zarządzanie,
- indywidualne i grupowe postrzeganie i ocena budynków oraz krajobrazów naturalnych,
- projektowanie i ocena miejsc pracy, szkół, domów, budynków publicznych i przestrzeni publicznych,
- mapowanie kognitywne, poznanie przestrzenne i wskazywanie drogi,
- zachowania rekreacyjne i turystyczne w odniesieniu do otoczenia fizycznego,
- stres związany z otoczeniem fizycznym,
- przestrzeń społeczna: zatłoczenie, prywatność, terytorialność, przestrzeń osobista (Joye, 2007, Evans, 1998, Moser, 2003).

Zainteresowania psychologów środowiskowych nadal odzwierciedlają środowisko, w którym żyjemy, bazując na przeszłości i dostosowując się do nowych warunków (np. stworzenie wirtualnej rzeczywistości rozszerza pojęcie środowiska). Dwudziesty pierwszy wiek to era komunikacji cyfrowej i sztucznej inteligencji, a także zagrożeń ekologicznych (Stokols, 1987). W jaki sposób postępy nowych technologii zmieniają nasze doświadczenia i relacje z naszym fizycznym środowiskiem? Czy miejsce pracy lub szkoła są nadal właściwymi koncepcjami miejsca, skoro ludzie mogą pracować, uczyć się, robić zakupy, zwiedzać miejsca na całym świecie lub konsultować się z terapeutą w niemal każdym otoczeniu fizycznym? Jak będziemy postrzegać, myśleć i zachowywać się w rzeczywistości wirtualnej, rzeczywistości rozszerzonej

oraz w „inteligentnych” budynkach i miastach? To właśnie te zagadnienia będą w najbliższej przyszłości przedmiotem badań psychologii środowiskowej. Z perspektywy czasu wielu psychologów środowiskowych dąży do wykorzystania wiedzy uzyskanej w wyniku prowadzonych przez siebie badań w praktyce. Chęć posiadania głosu w kwestiach budowy lub przemian środowisk zabudowanych i naturalnych jest jedynie jednym z wielu głównych aspektów ich pracy. Jest to możliwe m.in. poprzez wywieranie wpływu na przemysł architektoniczny w postaci ofiarowania zaleceń planistom miejskim. Innym sposobem mogą być specjalnie programy pomocnicze do tworzenia miejsc i kreowania przestrzeni miejskich, które są zdrowe psychospołecznie (Gifford, 2019).

Zakres działalności psychologii środowiskowej

Praca psychologa środowiskowego ma charakter interdyscyplinarny. W zależności od obszaru będzie on umiał powiązać tematy architektury, zachowań organizacyjnych, zdrowia, zarządzania zasobami naturalnymi i pokrewnych z tymi dyscyplin. Współpraca z innymi specjalistami w swoich dziedzinach jest niezwykle ważna, także zrozumienie potrzeb użytkowników (lub potencjalnych użytkowników) środowiska, które jest planowane, budowane lub odnawiane. Projekty związane z psychologią środowiskową są niezwykle ważne dla liderów mniejszych społeczności, wolontariuszy i decydentów, którzy mogą wykorzystać wyniki badań z zakresu psychologii środowiskowej do sformułowania lub zmiany przepisów i wytycznych zaproponowanych przez rząd (Treppte 2011, Steg 2012).

Psychologowie środowiskowi:

- dążą do poprawy naszego zarządzania zasobami naturalnymi i pomagają łagodzić zmiany klimatyczne oraz jak najlepiej się do nich dostosować,
- mają wiedzę dostateczną do określenia tego, jak zwiększyć zdolność środowiska zbudowanego do bycia zamieszkanym przez jednostki,
- badają otoczenie, z którym mamy codziennie styczność w odniesieniu do naszych postaw, emocji i zachowań,
- dbają o to, aby ludzie radzili sobie ze środowiskiem, jakie kształtują, nie reagując biernie na trudności związane ze środowiskiem naturalnym (Gifford, 2019).

Psychologowie środowiskowi pracują w różnych zawodach. Niektóre ścieżki obejmują dołączenie do uznanej firmy konsultingowej zajmującej się środowiskiem i zachowaniami z nim związanymi, inne – założenie własnej działalności gospodarczej. Należą również do instytutów badawczych lub organizacji zajmujących się projekcją środowiska przeznaczonego do przyszłego użytku. Departamenty rządowe oraz agencje zajmujące się planowaniem regionalnym, miejskim lub budowlanym zawsze mają zespół ściśle związany z psychologią środowiskową w celach doradczych.

W porównaniu z niektórymi innymi subdyscyplinami psychologii, takimi jak psychologia kliniczna czy seksuologia, liczba osób decydujących się na ścieżkę środowiskową jest niewielka. Wynikać to może z faktu, że psychologia środowiskowa jest wciąż stosunkowo nową dyscypliną; ustabilizowanie sobie kariery w tym kierunku zależy w dużej mierze od własnej inicjatywy i dobrego pomysłu. Choć niektóre ogłoszenia o pracę wyraźnie wymagają „psychologa środowiskowego”, wiele stanowisk otwartych dla psychologów środowiskowych ma inne tytuły, takie jak planista obiektów, programista projektowy lub badacz projektowy (Gifford, 2019, Dharmaraj 2021, Ravi, 2021).

Psychologia środowiskowa a człowiek

Psychologia środowiskowa pokrywa się z wieloma innymi uznanymi dyscyplinami związanymi z projektowaniem, w tym z planowaniem przestrzeni, ergonomią, oświetleniem, akustyką, identyfikacją drogi, brandingiem i projektowaniem wnętrz. I choć zakres jej badań jest ogromny, metody i wnioski są niezwykle precyzyjne. Na przykład badania dowiodły, że umieszczenie umywalki w widocznym miejscu szpitalnego korytarza może zwiększyć częstotliwość mycia rąk, a zainstalowanie otwieranych okien w szkolnej klasie może zmniejszyć senność. Badane są skutki zastosowania określonego koloru farby na ścianie w salonie, a także idealnego stosunku powierzchni obsadzonej roślinami do powierzchni utwardzonej w parku miejskim (Moses, 2019).

W przeciwieństwie do innych dziedzin psychologii psychologia środowiskowa koncentruje się na mikrojednostkach środowiska, takich jak domy ludzi, sąsiedztwa oraz praca. Badania psychologii środowiskowej łączą naukowe analizy dotyczące natury relacji między ludźmi a środowiskiem z bardziej praktycznym celem poprawy i optymalizacji otoczenia, w którym żyją. Głównie poprzez lepsze planowanie urbanistyczne i środowiskowe (Moses, 2019).

Innym ważnym czynnikiem poszerzającym zakres psychologii środowiskowej jest ergonomia. Jest to naukowe studium zajmujące się m.in. tworzeniem produktów do optymalnego użytku w otoczeniu człowieka. Dzięki ergonomii i psychologii środowiskowej takie meble jak łóżka i krzesła zapewniają nam komfort użytku; zwracając uwagę na naszą postawę podczas leżenia czy siedzenia. Psychologia środowiskowa ma również na celu zmianę naszych zachowań w taki sposób, który wspomaga rozwój środowiskowy i rozwiązuje jego problemy, gwarantując jednocześnie dobrobyt człowieka i zachowując wysoką jakość życia. W psychologii środowiskowej zjawisko to nazywamy zrównoważonym rozwojem, który jest kluczową zasadą w tej dziedzinie (Dharmaraj, 2021).

Przestrzeń osobista i prywatność w psychologii środowiskowej są kluczowe dla dobrego samopoczucia i jakości życia jednostki i społeczności. Altman (1975)

definiuje prywatność jako „selektywną kontrolę dostępu do siebie lub swojej grupy”. Tak więc prywatność implikuje kontrolę nad najbliższym otoczeniem. Istotne jest, aby jednostka była w stanie zorganizować i spersonalizować własną przestrzeń. Dlatego też dostosowanie tejże prywatności może być ustanowione za pomocą barier fizycznych lub nawet psychologicznych, gdziekolwiek człowiek stara się odizolować lub chronić przed wtargnięciem innych w jego przestrzeń prywatną. Szczególnie widzi się to w domu, ale także w środowisku pracy lub podczas spędzania czasu wolnego (np. na plaży). Prywatność obejmuje nie tylko wyłączność wzrokową, lecz także słuchową. Stale lub przejściowo zajmowane miejsca skutkują przywiązaniem do miejsca, któremu towarzyszą więzi z osobistymi obiektami, takimi jak meble, obrazy i pamiętki. Wykorzystanie przestrzeni w środowisku domowym lub biurowym zaowocowało wieloma badaniami na ten temat. Przestrzeń osobista jest definiowana przez psychologię środowiskową jako niewidzialną granicę otaczającą każdą jednostkę, w którą inni ludzie nie mogą ingerować bez powodowania dyskomfortu dla pierwszej osoby. Dystanse interpersonalne są więc wskazówkami pozwalającymi zrozumieć specyficzną relację dwóch jednostek (Evans, 1998).

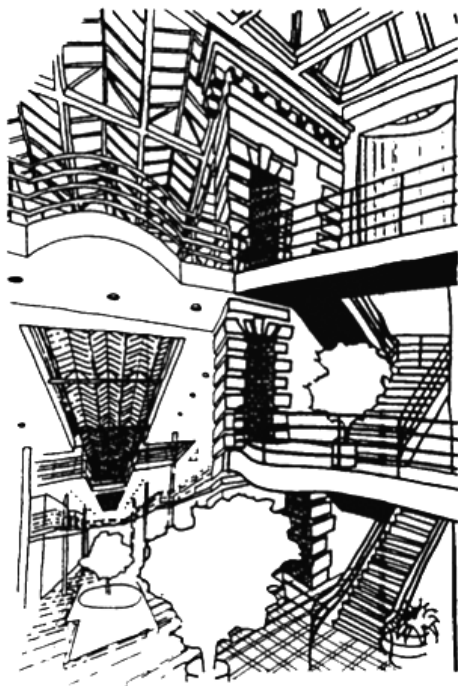
Architektura w psychologii środowiskowej

Psychologia środowiskowa najpierw zaczęła zaznaczać swoją obecność w świecie architektury. Od dziesięcioleci psychologowie środowiskowi pracują nad ulepszeniem budynków w taki sposób, aby skupić się na potrzebach człowieka.

Ludzie spędzają ponad 90% swojego życia w budynkach. Wiele więcej wiemy o tym, jak warunki środowiskowe nas otaczające wpływają na nasze zachowanie niż o tym, jak środowisko zabudowane wpływa na nasze zdrowie. Jest tak, ponieważ istnieje zbyt mało dowodów na to, aby stwierdzić, że cechy środowiska zabudowanego mogą wpływać bezpośrednio na zdrowie człowieka. Na przykład stres pojawia się, gdy występuje brak równowagi pomiędzy wymaganiami środowiska a zasobami ludzkimi. Psychologowie środowiskowi wiedzą, że stres jest procesem dynamicznym, który w dużym stopniu zależy od tego, jak jednostka radzi sobie w życiu codziennym. Jednak dopóki psychologia środowiskowa nie zrozumie lepiej, w jaki sposób właściwości typowych, codziennych wnętrz stanowią wyzwanie dla ludzkich zdolności życia codziennego, nasze rozumienie środowiska i ludzkiego samopoczucia pozostanie niekompletne (Evans, McCoy, 1998).

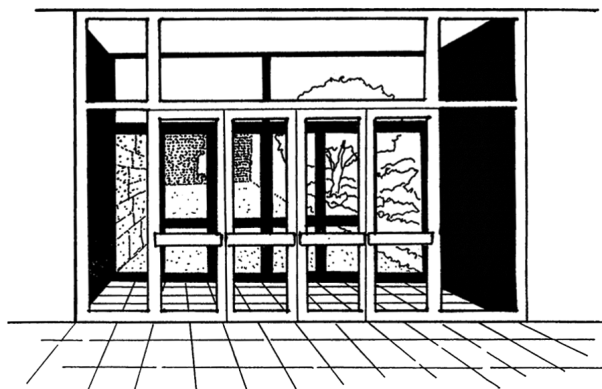
Na poziom stymulacji u człowieka wpływają właściwości otoczenia wewnątrz budynków, takie jak intensywność lub złożoność cech bodźców. Głośny hałas, jaskrawe światło, nietypowe lub silne zapachy oraz jaskrawe kolory szczególnie wydają się zwiększać wspomnianą wcześniej stymulację. Ekstremalne natężenie bodźców oraz bardzo złożone lub niespójne wzorce stymulacji mogą potencjalnie wywoływać stres. Wysoki poziom złożoności stworzony przez różnorodność i intensywność prowadzi

do nadmiaru stymulacji. Sama różnorodność elementów i wielkość przestrzeni powodują przeciążenie zmysłów. W przestrzeni brakuje silnego, jednoczącego tematu przewodniego albo wzoru. Typowy przykład takiego środowiska przedstawiono na rysunku 1 (McCoy, 1998).

RYS. 1. Przykładowy wystrój wnętrza niezgodnego z zasadami psychologii środowiskowej
ŹRÓDŁO: Evans, 1998.

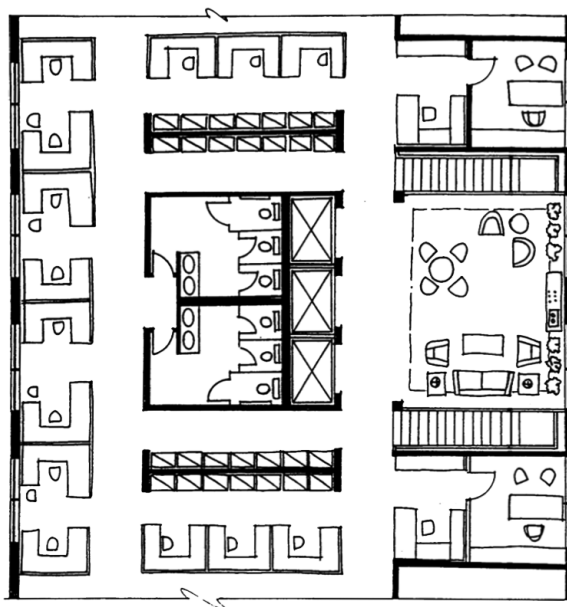
Wykorzystujemy wnętrza zgodnie z naszym rozumieniem ich funkcji. Polegamy również na systemach informacyjnych, które dostarczają informacji zwrotnych o działaniu budynku lub urządzeń w nim się znajdujących. Kiedy nie jesteśmy w stanie łatwo dostrzec funkcjonalnych właściwości przestrzeni lub niewłaściwie oceniamy funkcję budynku lub technologii z nim związanych, następują problemy w naszej ocenie sytuacji. Rysunek 2 przedstawia właśnie błędne wykorzystanie dostępnej przestrzeni. Niejasności dotyczące funkcjonalnego znaczenia elementów wnętrza mogą pojawić się z kilku powodów. Drzwi te są nietrafionym pomysłem, ponieważ nie jesteśmy do końca pewni, w jaki sposób one działają. Po której stronie i w jakim kierunku należy obsługiwać drzwi? Gwałtowne zmiany w dostępie wzrokowym, spowodowane przemieszczaniem się przez ostrą pionową lub poziomą barierę, mogą powodować wyraźną dezorientację. Narożniki, wejścia i schody są czasami zaprojektowane tak, że niewiele można dostrzec w przestrzeni gdzie się znajdują. Następuje to, dopóki nie przekroczy się bariery, którą one stanowią (Evans, McCoy 1998).

RYS. 2. Drzwi w środku budynku – błędnie wykorzystana przestrzeń

ŹRÓDŁO: Evans, 1998.

Odległość pomiędzy przestrzeniami również wpływa na potencjał i częstotliwość interakcji między ludźmi. Bezpośredniość otworów drzwiowych i przecięcie ścieżek komunikacyjnych wpływają na nieuniknioną interakcję. Punkty centralne zapewniają możliwość socjalizacji w małych grupach. Dobrze zaprojektowane – są łatwo dostępne, funkcjonują jako neutralne obszary i zapewniają perspektywiczny dostęp wzrokowy, jak pokazano na rysunku 3.

RYS. 3. Wystrój wnętrza zgodny z zasadami psychologii środowiskowej

ŹRÓDŁO: Evans, 1998.

Punkty centralne znacznie ułatwiają interakcje międzyludzkie. W tym budynku biurowym punkt ten jest zlokalizowany w centrum, w pobliżu kilku głównych ścieżek komunikacyjnych, i może być oglądany z każdej strony. Punkt centralny jest neutralnym terytorium, ma umeblowanie oraz zapewnia kawę i jedzenie, które przyciągają i utrzymują zainteresowanie potencjalnych użytkowników.

Aranżacje meblowe również mogą bezpośrednio wpływać na częstotliwość interakcji społecznych. Zależy to w większej mierze od wygodnego dystansu interpersonalnego, łatwości nawiązywania kontaktu wzrokowego i komfortu fizycznego podczas rozmowy. Jednak kiedy kontakt wzrokowy jest utrudniony czy odległości interpersonalne są nieodpowiednio bliskie lub dalekie, mają odwrotny skutek, zniechęcając do interakcji społecznych.

Podsumowanie

Psychologia środowiskowa jest nową dziedziną nauki i dąży do spekulatywnego i interdyscyplinarnego połączenia i integracji subdyscyplin świata techniki i kultury. Ustalenia dziedziny psychologii środowiskowej zakładają, że człowiek jest silnie związany z określonymi elementami środowiska naturalnego. We współczesnym świecie jednak coraz mniej widoczny jest udział rzeczywistej przyrody lub strukturalnej organizacji preferowanych układów wokół jednostek ludzkich. Psychologia środowiskowa ma do odegrania ważną rolę w dostarczaniu konceptualnych wytycznych, w tym m.in., jak patrzeć i analizować dane otoczenie w odniesieniu do jego kontekstu i przeznaczenia. Jeśli istnieje w tym otoczeniu luka, to należy odpowiedzieć na pytanie, czy powstała ona dlatego, że psychologom środowiskowym nie udało się poprawnie porozumieć z innymi naukowcami organizującymi środowisko, czy też dlatego, że psychologowie środowiskowi nie dostarczyli takich odpowiedzi, jakich oczekiwali inżynierowie, architekci i projektanci. Może psychologowie środowiskowi stawiają sobie niewłaściwe pytania? A może psychologia środowiskowa cierpi na niedobór danych od praktyków właśnie? Nieustannie należy poszukiwać skuteczniejszych sposobów zrozumienia teoretycznych danych niż te, które ludzkość obecnie zna. Może być też tak, że ci, którzy mają za zadanie realizować i wdrażać wyniki badań z zakresu psychologii środowiskowej i innych nauk behawioralnych, są ograniczeni brakiem zrozumienia i współpracy z zespołami odpowiedzialnymi za wizualne generowanie przestrzeni odbieranej przez człowieka.

Niewątpliwie obecnie coraz częściej psychologia środowiskowa jednak odgrywa znaczną rolę w kreowaniu nowych miejsc pracy, zamieszkania czy odpoczynku. Jest ona również kluczowa w organizacji naszej własnej przestrzeni, ponieważ zwraca szczególną uwagę na dobre samopoczucie i zdrowie.

Literatura

- [1] Ackerman C.E., *What is Environmental Psychology?*, [online] PositivePsychology.com, 2018, <https://positivepsychology.com/environmental-psychology/> (dostęp: 25.06.2022).
- [2] Bańka A., *Społeczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
- [3] Churchill W., *House of Commons rebuilding*, HC Deb, 1943, 393, 403–473.
- [4] Stokols D., *Conceptual strategies of environmental psychology*, w: D. Stokols, I. Altman (eds.), *Handbook of Environmental Psychology*, John Wiley & Sons, New York 1987, 41–70.
- [5] Dharmaraj S., *Environmental Psychology and its importance*, Rethinking the Future, 2022, 1.
- [6] Evans G., McCoy J.M., *When buildings don't work: The role of architecture in human health*, „Journal of Environmental Psychology” 1998, vol. 18, 85–94.
- [7] Huppmann G., [Willy Hellpach's (1877–1955) *Medical Psychology*], „Würzburger medizinhistorische Mitteilungen” 2004, Bd. 23, 19–38.
- [8] Joye Y., *Architectural Lessons from Environmental Psychology: The Case of Biophilic Architecture*, „Review of General Psychology” 2007, vol. 11(4), 305–328, DOI: 10.1037/1089-2680.11.4.305.
- [9] Moser G., Uzzell D.L., *Environmental Psychology*, w: T. Millon, M.J. Lerner (eds.), *Comprehensive Handbook of Psychology*, vol. 5: *Personality and Social Psychology*, John Wiley & Sons, New York 2003, 419–445.
- [10] Ng Ch.F., Gifford R., Veitch J.A., McCunn L.J., *Environmental psychology*, w: M.E. Norris (ed.), *The Canadian Handbook for Careers in Psychological Science*, eCampus Ontario, Kingston 2019.
- [11] Pol E., *Blueprints for a History of Environmental Psychology (I): From First Birth to American Transition*, „Medio Ambiente y Comportamiento Humano” 2006, vol. 7, 95–113.
- [12] Saunders C.D., *The Emerging Field of Conservation Psychology*, „Human Ecology Review” 2003, vol. 10(2), 137–49.
- [13] Ravi N., *Environmental Psychology: Origin, Theories, Scope, Applications*, Sociology Group, 2021, <https://www.sociologygroup.com/environmental-psychology-origin-theories-scope-applications> (dostęp: 2.07.2022).
- [14] Spencer C., Gee K., Sutton J., *The roots and branches of environmental psychology*, „The Psychologist” 2009, vol. 22, 180–183.
- [15] Steg L., van den Berg A.E., de Groot J.I.M., *Environmental psychology: History, scope and methods*, w: E.M. Steg, A.E. van den Berg, J. de Groot (eds.), *Environmental Psychology: An introduction*, Wiley-Blackwell, London 2012, 1–12.
- [16] Trepte S., Reinecke L., *Privacy Online. Perspectives on privacy and self-disclosure in the social web*, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg, 2011, DOI 10.1007/978-3-642-21521-6_1.
- [17] www.youtube.com (n.d.), *Lecture 01 – Introduction to Environmental Psychology and Overview of the Course*, <https://www.youtube.com/watch?v=wHUS5T6uYT4> (dostęp: 22.06.2022).